CUMHURİYET'İN BEYAZ MAĞDURLARI
Yıldıray Oğur

TİMAŞ YAYINLARI | 3058
Politika İnceleme Araştırma | 27

GENEL YAYIN YÖNETMENİ
Emine Eroğlu

PROJE EDİTÖRÜ
Seval Akbıyık

EDİTÖR
Ayşe Tuba Ayman

KAPAK TASARIMI
Ravza Kızıltuğ

1. BASKI
Mart 2013, İstanbul

ISBN
ISBN 978-605-08-0851-3
9 786050 808513

TİMAŞ YAYINLARI
Cağaloğlu, Alemdar Mahallesi,
Alayköşkü Caddesi, No: 5, Fatih/İstanbul
Telefon: (0212) 511 24 24 Faks: (0212) 512 40 00
P.K. 50 Sirkeci / İstanbul

timas.com.tr
timas@timas.com.tr
facebook.com/timasyayingrubu
twitter.com/timasyayingrubu

Kültür Bakanlığı Yayıncılık
Sertifika No: 12364

BASKI VE CİLT
Sistem Matbaacılık
Yılanlı Ayazma Sok. No: 8
Davutpaşa-Topkapı/İstanbul
Telefon: (0212) 482 11 01
Matbaa Sertifika No: 16086

YAYIN HAKLARI
© Eserin yayın hakları anlaşmalı olarak
Timaş Basım Ticaret ve Sanayi Anonim Şirketi'ne aittir.
İzinsiz yayınlanamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

BURSTAP
DR
590
.0359
C969
2013

CUMHURİYET'İN BEYAZ MAĞDURLARI

Yıldıray Oğur

TİMAŞ

İÇİNDEKİLER

İyi Bilirdik... 9

Vedat Eczacıbaşı:
Son Burjuvanın Şerefine ... 13

Zehra Aylin: Bir Cumhuriyet Prensesi'nin İntiharı ... 31

Muzaffer Şerif:
Hain Şerif'ten, Kahraman Sherif'e ... 45

Vedad Uşaklıgil:
Cumhuriyet'in Bir Acı Hikâyesi ... 59

İzak Altabev:
No Mos Karişeyamos En Los Meseles Del Hükümet ... 85

Sadri Maksudi Arsal:
Bir Gecede Cahil İlan Edilen
Ordinayüs Profesör ... 97

Turan Emeksiz, Ali İhsan Kalmaz, Ersan Özey,
Nedim Özpolat, Sökmen Gültekin: Anıtkabir'e
Gömülen Muhalif Gençler ... 121

Ülkü Adatepe: Küçük Ülküsü'nü Bile Mutlu Edemeyen
Cumhuriyet ... 139

Zeki Rıza Sporel:
Milli Santrafora Atılan Gol.....155

Nezihe Muhiddin:
Kimse Bahşetmeden Haklarını İsteyince... 179

Nuri Demirağ:
Ne Karada Ne Havada Hayalleri Rahat Bırakılan Adam.....205

Foks:
Cumhuriyet'in Dört Ayaklı Mağduru.....231

Muzaffer Şerif: Hain Şerif'ten, Kahraman Sherif'e

Parrhesia: Halk arasında bu hastalığa "boşboğazlık" da denir. Antik Yunan'dan beri ise "Hakikati söyleme hastalığı" diye biliniyor. Çaresi yok. Belki hiçbir zaman bu ülkede veba, tifo, verem gibi bir salgına yol açmadı; ama ülkenin en akıllı adamlarını tek tek aramızdan aldı. O hastalık Ödemişli Muzaffer Şerif'ten, dünya akademik literatürüne girmiş bir Muzafer Sherif yarattı.

19 Haziran 1954. Yer, ABD'nin Oklahoma eyaletindeki Robbers Cave Ulusal Parkı. Her biri on bir yaşlarında, sağlıklı, başarılı on bir çocuktan oluşan iki grup, yaz kampı için parka getirilir. İki grup da birbirinden tamamen habersizdir ve içlerinden sadece birkaçı bunun bir deney olduğunu biliyordur.

Kamplardaki çocuklar bir hafta boyunca çok iyi vakit geçirirler ve kaynaşırlar. Aralarında temel kurallar, normlar oluşur; hiyerarşik ilişkiler kurulur. Bir hafta sonra her iki gruptan da kendilerine birer isim ve bayrak seçmeleri istenir: Çıngıraklı Yılanlar ve Kartallar. Artık tanışma vakti gelmiştir. Kamplar birleştirilir. Hemen "bizim havuzumuza girmeyin", "bizim sahamızda oynamayın" sürtüşmeleri başlar. İki grubu kaynaştırmak için bir spor turnuvası düzenlenir. Karşılıklı sert tezahüratlarla başlayan gerilim, saha ortasına bayrak dikmeye, bayrak yakmaya kadar varır. Çocuklar birbirleriyle aynı odada yemek yemek istememektedir. İş çığırından çıkar, kamp görevlileri bile kavgaları engelleyemez hale gelir. Bu kez çocuklara birlikte film izletilir, oyunlar oynatılır. Hiçbiri işe yaramaz. Son çare, çocuklara bozulan su şebekesini tamir işi gibi grup üyelerini ortak amaçlarda birleştiren işler verilir. Hava yumuşar, farklı gruptaki çocuklar birbirleriyle konuşmaya başlar, sorunlar çözülür.

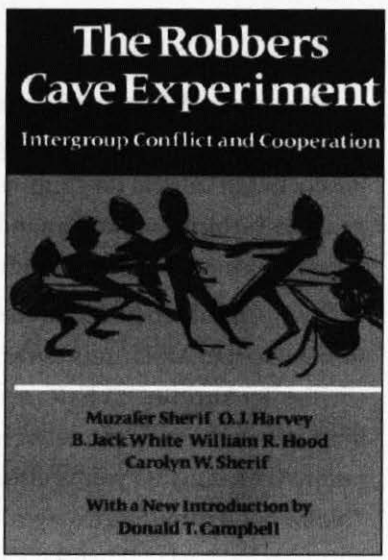
The Robbers Cave Experiment
Intergroup Conflict and Cooperation
Muzafer Sherif O. J. Harvey
B. Jack White William R. Hood
Carolyn W. Sherif
With a New Introduction by
Donald T. Campbell

Muzaffer Şerif, 1954'te Oklohoma'daki Robbers Cave Milli Parkı'nda yaptığı deney, sosyal psikoloji tarihinin en bilinen deneylerinden biri oldu.

Robbers Cave[30] adı verilen grup psikolojisi üzerine yapılmış bu en ünlü deneyi daha sonra *Survivor* yarışmasına, *Das Experiment* gibi filmlere ilham kaynağı olacaktır.

Deneyin altında sosyal psikolojinin kurucuları arasında yer alan en önemli isimlerden birinin imzası vardır: Muzafer She-

30 Muzafer Sherif, *The Robbers Cave Experiment: Intergroups Conflict and Cooperation*, Wesleyan University Press, Connecticut, 1988.

rif. Bu başarılı bilim adamı, 1906'da Ödemiş'te doğan Muzaffer Şerif ile aynı kişidir.

Ödemişli varlıklı bir ağanın oğlu olarak dünyaya gelen Muzaffer Şerif, yaşadığı "Aşırılıklar Çağı" yirminci yüzyılda, bir sosyal psikoloğun şahit olması gereken her şeye bizzat tanık olur. Çöken bir imparatorluğun, birbirini boğazlayan toplumların, Türk milliyetçiliğinin yükselişinin, işgalin, bağımsızlık savaşlarının ortasında büyür.

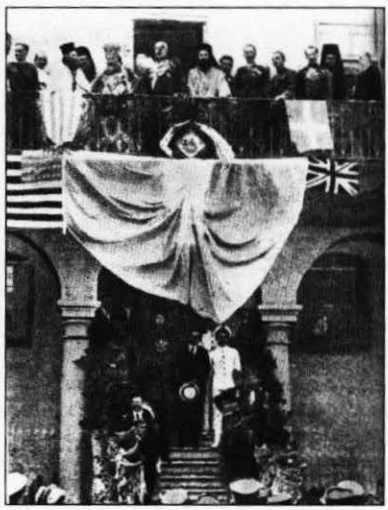

1919'da İzmir'i işgal eden Yunan Ordusu Ödemiş'e de gelmiş, yanındaki adamı öldüren Yunanlı bir asker on üç yaşındaki Muzaffer Şerif'e acıyıp son anda öldürmekten vazgeçmişti.

İnsan grupları arasındaki karmaşık ilişkileri çözmeye, 1919'da İzmir Yunan işgali altındayken, süngülenmekten bir Yunan askerinin merhameti sayesinde kurtulunca karar verdiği söylenir. Yanındaki adamı öldüren Yunanlı asker, sırası gelen bu on üç yaşındaki çocuğa dokunmayarak arkasını dönüp gitmiştir.[31]

Ağa babası onu İzmir'de Protestan Congregationalistlerin kurduğu İzmir Amerikan Koleji'ne gönderir. Daha sonra Boston'a gidip Congregationalistlerin bu okulları finanse etmek için ne zor şartlarda yaşadıklarını görünce İzmir'de lüks içinde yaşayan misyoner hocalarını düşünecek, dinî tarikatlardaki güç ilişkileri üzerine olumsuz fikirlere sahip olacaktır.[32]

31 Süngülenmekten son anda kurtulma hikâyesini Muzaffer Şerif, kendisiyle yapılan bir röportajda anlatmıştır. Robert Trotter, "Muzafer Sherif - A Life of Conflict and Goals", *Psychology Today*, Eylül 1988, s. 55.

32 Donald Granberg-Gian Sarup, *Social Judgement and Intergroup Relations: Essays in Honor of Muzafer Sherif*, Springer-Verlag, New York, 1991, s. 4.

Ödemişli bir toprak ağası olan babası, Şerif'i İzmir Amerikan Koleji'ne göndermişti.

1928'de felsefe okumak üzere İstanbul'a, Darülfünun'a gelir.[33] Başlangıçta kuruluşuna tanık olduğu Cumhuriyet'in heyecanına kapılır Şerif. Dönemin en ciddi entelektüeli olan Ziya Gökalp, gözlerini kamaştırır. Ulusal bir yarışmada birinci olarak kazandığı bursla gittiği ABD'de gözündeki perdeler iner. Yüksek lisans için *Savaşın Ahlaki Bedeli* kitabıyla hayran olduğu William James nedeniyle Harvard'ı seçer. Tarihin başka bir kırılma anına denk gelmiştir yine. ABD, 1929 kriziyle çalkalanmaktadır. Bu büyük çalkantı Şerif'in politik görüşlerinin şekillenmesinde belirleyici olur, Amerikan soluyla tanışır. 1932'ye kadar kaldığı Harvard'da master'ını tamamlar, psikoloji literatürünün en önemli isimlerle tanışır, çok iyi derecede Fransızca ve Almanca öğrenir. 1932'de master derecesini alıp Türkiye'ye dönmeden önce Fransa, İsviçre ve Almanya'yı kapsayan bir akademik tura çıkar; dersler alır, sahanın ünlü hocalarıyla tanışır. Berlin Üniversitesi'nde Gestalt psikoloji ekolünün öncülerinden Wolfgang Köhler'in derslerini takip ettiği günlerde Almanya Nazi iktidarına doğru ilerlemek-

33 Şerif'in biyografisiyle ilgili yazı boyunca yararlanılan kaynaklar için bkz. Granberg-Sarup, *a.g.e.*, s.1-40 ve Sertan Batur-Ersin Aslıtürk, "Sosyal Psikolojinin Önemli İsmi: Muzaffer Şerif'in Türkiye Yılları", *Toplumsal Tarih*, Ağustos 2006, sayı: 152, s. 50-55.

tedir. Gösteriler, yürüyüşler ve siyasi çalkantılarla Almanya'nın faşizme kayışına tanıklık eder.

1932'de döndüğü Gazi Terbiye Enstitüsü'nde bir yıl hocalık yapar ama o artık ırkçılığa bilimsel bir kılıf giydirmiş, adına da antropoloji demiş hocalarını aşmış, dünya literatürünü takip eden genç bir entelektüeldir. O yüzden fazla kalamaz burada; 1933'te doktora için yeniden Harvard'a döner.

Harvard'daki sosyal psikoloji programını dişine göre bulmaz. Bu kez talih, Columbia Üniversitesi'nde karşısına Nazi iktidarından kaçan Frankfurt Okulu'nu ve Gestaltçi psikologları çıkarmıştır. Amerikan psikolojisinin en önemli isimlerinden Gardner Murphy ile çalışır. Sosyal psikoloji alanında hâlâ bir klasik sayılan *Toplumsal Kuralların Psikolojisi*'ni 1936'da burada yazar. Uluslararası akademik dünyada büyük ses getiren kitabından sonra Türkiye'ye döner.

Döndüğü Ankara, CHP tek parti iktidarının savaşta Alman cephesine yanaştığı, siyasette Nazi, akademide ırkçı rüzgârların estiği bir yerdir artık. Ama yalnız değildir. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nden Niyazi Berkes, Pertev Nail Boratav, Behice Boran ile birliktedir. Bazen eski hocası Mustafa Şekip Tunç ile kibarlığı elden bırakmadan bir ırkçılık tartışmasına girer; bir taraftan önce TKP'nin *Yurt ve Dünya* dergisinde, sonra da Behice Boran'la birlikte kurdukları *Adımlar* dergisinde anti-Nazi çizgisinde yazılar yazar.

Şerif anti-faşisttir; *Yurt ve Dünya* dergisinde Niyazi Berkes'le, antropolojiye ve Ziya Gökalp'e yaklaşım konusunda anlaşamayan radikal bir anti-faşist.[34] Bu yüzden TKP ve sosyalistlerle yan yanadır, siyasi cephenin solundadır ama komünist olup olmadığı meçhuldür. Vedat Türkali onun TKP üyesi olduğunu söyler, Mihri

34 Kurtuluş Kayalı, *Türk Düşünce Dünyasında Yol İzleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 162.

Belli ise tam tersini.[35] Onun solculuğu Behice Boran ve Vedat Türkali'yle 1 Mayıs'ı Gazi Orman Çiftliği'nde piknik yaparak kutlamak kıvamındadır.[36] Onun için galiba en doğru tanımlamayı 1943'te Kemal Tahir'e yazdığı mektupta Nâzım Hikmet yapmıştır:

> "Muzaffer Şerif'i ben tanırım. Enteresan çocuktur, ama ne senin ne de benim şöyle ahbapça arkadaşlığını edebileceğimize pek ihtimal vermiyorum, lüzumundan fazla münevver Amerikalı bilgin."[37]

"Lüzumundan fazla münevver." Bu Muzaffer Şerif'i en iyi anlatan tanımdır. O Türkiye'deki entelektüel ve akademik dünya için fazla iyidir. Şerif okulda öğrencileriyle sosyal psikoloji tarihine geçecek Otokinetik Etki gibi deneylere imza atar, önemli klasiklerin Türkçeye çevrilmesine öncülük eder. Üniversitedeki Nazi ve ırkçı gruplara karşı öğrencileri örgütler. Böylece de CHP'li örgütlü öğrencilerin düşmanlığını kazanır. Merdivenlerde ceketinin cebine yazılar konur, saygısızlığa uğrar.[38] Üniversitede verdiği en büyük mücadele, Rozet Avigdor adındaki Türkiye vatandaşı Sefarad Yahudisi kız öğrenciye yapılan haksızlığa karşıdır. Şerif, başarılı bir öğrenci olan Avigdor'un Yahudi olduğu için Psikoloji bölümünde sınıfta bırakılmasına karşı hem fakülte hocalarıyla hem de öğrencilerle uzun süre mücadele eder.[39] Onu devlet nezdinde bir nefret objesi haline getiren ise ırkçılığa karşı 1943'te yazdığı *Irk Psikoloji* adlı çalışma olur. Kitap anti-faşist hareketin başucu kitabı olur, o devrin ulusalcı komplo jargonuyla "ithalat malı" olmakla suçlanır.[40]

---

35 Muzaffer Şerif'in TKP ile ilişkisi hakkında Mihri Belli ve Vedat Türkali'nin anılarındaki iki zıt görüş için bkz. bu konuda Belli ile yazışan Sertan Batur'un makalesi: Batur-Aslıtürk, *a.g.e.*

36 Vedat Türkali, *Komünist*, Gendaş Yayınları, İstanbul, 2001, s. 75.

37 Nâzım Hikmet, *Kemal Tahir'e Mapusaneden Mektuplar*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2002.

38 Üstün Dökmen, *Yaşama Yerleşmek*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011, s. 113.

39 Az bilinen bu olay için bkz. Granberg, Sarup, a.g.e., s. 17.

40 Aslıtürk, Batur, *a.g.e.*, s.53.

Tek parti iktidarının Nazilere yanaştığı, *Cumhuriyet* gazetesinin sahibi Yunus Nadi'nin adının Yunus Nazi'ye çıktığı yıllarda böyle bir kitabı yazmak cesaret işidir.

Bu ağır havada Ankara Üniversitesi'nin kurulma sürecinde Hatay'daki bir toplantıya giderken pek çok ünlü ismin bulunduğu trende Muzaffer Şerif'in *parrhesia* nöbeti nükseder. Trendekilerden biri de dönemin ırkçı fikirleriyle ünlü askerî veteriner Süreyya Aygün'dür.

Aygün, yol boyunca "yemeklerin ırkların ruhunu yansıttığı"ndan başlayıp "Kayserililerin pastırma yapımında kullandıkları tekniklerin çiğ etin zararlarını bertaraf ettiğine" kadar işi vardırır. Şerif daha fazla kendini tutamaz ve "Üstad Kayserililer sizin bir heykelinizi dikecekler, ama bu heykel pastırmadan olacak." der. Sinirden deliye dönen Aygün "Türk subayına hakaret" gerekçesiyle Şerif'i şikâyet eder; Şerif hakkında soruşturma açılır.

Parrhesia nöbeti gelmiştir bir kere. Aynı tren yolculuğu sırasında Kayseri istasyonunda yemek yerken İtalya'nın II. Dünya Savaşı sırasında "kayıtsız şartsız teslim olduğu" haberi ulaşır. Şerif bu güzel haberi trendeki pek çoğu faşist olan diğer öğretim üyelerine duyurur hemen. 12 Mart Darbesi'nin ara rejim başbakanı Nihat Erim de onlardan biridir. Erim bu habere bozulur ve Şerif'e "Yanlış bir şey duymuş olacaksınız, Hukuk-u Düvel'e göre kayıtsız şartsız teslim diye bir şey olmaz." diye karşılık verir. Şerif'in cevabı ateşli bir *parrhesia* hastası olduğunun kanıtıdır:

"Hukuk-u Düveli kim ipler, (orijinal versiyonu bu kadar kibar değildir) kayıtsız şartsız teslim olmuşlar işte!"[41]

Cadı avı bir yıl sonra başlar. 1944'te ırkçı hareketin ideologu Nihal Atsız, "Başvekil Saracoğlu Şükrü'ye Açık Mektup"ları[42]

41 Niyazi Berkes, *Unutulan Yıllar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s. 263-266.

42 Atsız'ın 1944 yılında kendi çıkardığı *Orhun* dergisinin 15 ve 16. sayılarında yayımlandığı mektuplar için bkz. http://www.nihal-atsiz.com/yazi/sukru-saracogluna-1-atsizdan-mektuplar.html

yayımlamaya başlar. Nazi yanlısı, Türkçü, ırkçı fikirleri olan bir başbakandır Saraçoğlu.

"Sayın Başvekil, hem Türkçü hem de başvekil olduğunuz için size bu açık mektubu yazıyorum." diye başlayan mektup aslında bir çeşit ihbarnamedir.

> "O zaman ben size ilmî sahada hürriyeti boğmaya çalışanların kimler olduğunu, bizi başkalarına köle etmek istedikleri halde mühim mevkiler işgal edenlerin listesini, Türkçülükle eğlenen, Türk geldiğine pişman olan öğretmenlerin kimler olduğunu söyleyebilirim ve inanın ki sözlerimi şahitler ve maddi deliller ile ispat edebilirim."

Atsız'ın satırlarında bahsettiği isimlerden biri de Muzaffer Şerif'tir.

Mektubun yayımlanmasından sonra komünistlere yönelik bir tutuklama furyası başlar. Gözaltına alınan isimlerden birinin hayatını kaybettiği sert bir dalgadır bu. Mektuptan on yedi gün sonra, 16 Mart 1944'te Muzaffer Şerif, üniversiteden arkadaşları Nabi Dinçer, Asım Akşar, Nezih Fıratlı ve Sefer Aytekin'le birlikte gözaltına alınır. Suçları, "Milli menfaatlere düşmanlık"tır. Birlikte gözaltına alındığı iki arkadaşı daha sonra bırakılır ama Şerif bırakılmaz. Önce basında yargılanıp hükmü kesilir. Ardından yargılandığı askerî mahkeme onu yirmi yedi yıl hapis cezasına çarptırır. Çıkardığı *Adımlar* dergisi kapatılır. "Komünistleri kollamakla" suçlanan Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel, üniversite hocalarının siyasete karışmasını yasaklayan bir genelge yayımlar.[43]

Hapishanedeki günlerini sosyal psikoloji ders kitabının yazmaya başlayarak değerlendiren Şerif'in tutuklanması Harvard'daki arkadaşlarını ayağa kaldırmıştır. Tepkiler üzerine Amerikan Dışişleri Bakanlığı, Şerif'in bırakılması için Türkiye hükümeti

43 Aslıtürk-Batur, *a.g.e.*, s.54.

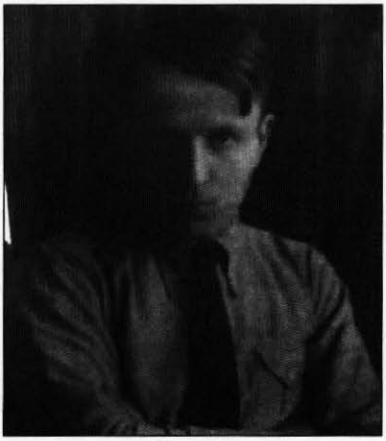

1944'te ırkçı Nihal Atsız'ın dönemin Başbakanı Şükrü Saraçoğlu'na yazdığı ve üniversitelerdeki solcu hocaları ihbar ettiği mektuptan on yedi gün sonra Muzaffer Şerif gözaltına alındı.

nezdinde girişimlerde bulunur. Ankara'daki elçilikten bir Harvardlı diplomat hükümet yetkilileriyle birebir görüşür. Onun hapse atıldığı günlerde savaşta da rüzgârlar ters yönde esmeye başlamıştır. Almanların cephelerde kaybetmesiyle, Ankara yavaş yavaş pozisyon değiştirmeye başlar. Önce Almanya'ya krom satışı durdurulur, ardından Varlık Vergisi kaldırılır. Kırk günlük tutukluluktan sonra Şerif de serbest bırakılır. Kısa bir süre sonra rüzgâr tümüyle ters taraftan esecek, yine jest için bu kez o hapishanelere girme sırası onu ihbar eden ırkçılara gelecektir.

ABD hükümeti onu bu fokurdayan kazandan kurtarmak için bir devlet bursu vererek Princeton'a davet eder. Muzaffer Şerif ABD'ye içi üniformalı askerlerle dolu bir Amerikan askerî uçağıyla gelir. Uçaktaki tek sivil kıyafetli kişi odur. Askerlere sosyal psikolog olduğunu söylese de kimse ona inanmaz, herkes onun özel görevli bir istihbaratçı olduğu düşünür.[44] Kazandığı Dışişleri Bakanlığı bursu yüzünden Beyaz Saray'ın karşısındaki Blair House'a yerleştirilir. Akademik çalışmalarına hız verir. Türkiye'nin çok partili düzene geçmesinin ardından 1947'de ülkesindeki işine yeniden dönmek istediğinde ise bu kez evlendiği

44 Granberg-Sarup, *a.g.e.*, s.18.

1944'teki ilk cadı avında kırk gün tutuklu kalan Muzaffer Şerif, ABD'ye gittikten sonra 1948'deki ikinci cadı avında Pertev Naili Boratav, Behice Boran, Niyazi Berkes de Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nden tasfiye edildi.

Amerikalı eşinden dolayı memurluktan çıkarıldığına dair bir mevzuat maddesi öne sürülür.

O an kararını verir: Bundan sonra hayatına Muzafer Sherif olarak devam edecektir. Türk pasaportunun süresi dolmasına rağmen, ömrünün sonuna kadar ABD vatandaşlığına geçmez. Talihsizlikler peşini bırakmaz. 1951'de McCarthy'nin anti-komünist cadı kazanları kaynamaya başladığında üniversitede kalabilmek için sadakat yemini metnini imzalamak zorunda kalır. Bunun

İmparatorluğun çöküşü, işgal, Türk milliyetçiliğinin yükselişi, Almanya'da Nazilerin iktidar yürüyüşü ve ABD'de McCarthycilik... Hepsini bizzat yaşayarak gören Muzaffer Şerif çalışmalarını grup psikolojisi üzerine yoğunlaştırmıştı.

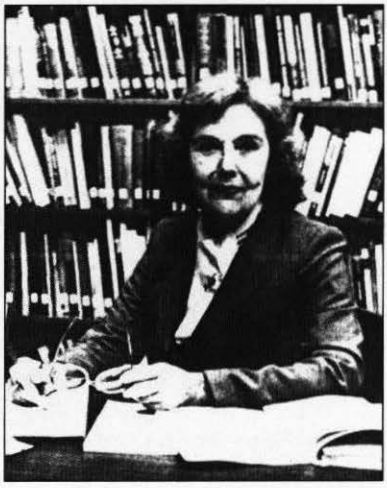

Muzaffer Şerif'in kendisi gibi ünlü bir sosyal psikolog olan ve birlikte çalıştığı eşi Carolyn Wood Sherif. Şerif, Amerikalı eşi yüzünden Türkiye'de memurluktan çıkarılmıştı.

dışında devletsizliği, dünya vatandaşlığını tercih eder. Politik görüşü sorulduğunda sadece *Okie*'yim[45] der. 1988'de Alaska'da kalp krizinden hayatını kaybedene dek ne bir daha Türkiye'ye döner ne de sade ve beliğ Türkçesiyle tek bir kelime yazar. Çocuklarına Türk isimleri vermediği gibi Türkiye'den gelen görüşme taleplerini de geri çevirir. Rivayetlere göre bazen odasına kapanır, içki içer ve ağlayarak Ege Türküleri söyler.[46]

Cumhuriyet, Kurtuluş Savaşı'nda ölümden son anda dönen, Ziya Gökalp'in cenazesinde milliyetçi nutuklar atan, İzmirli zengin beyaz Türk Muzaffer Şerif'ten bir Muzafer Sherif yaratmıştır. Bunun için de ne kadar övünse azdır...

Kaynaklar:

Donald Granberg-Gian Sarup, *Social Judgement and Intergroup Relations: Essays in Honor of Muzafer Sherif*, Springer-Verlag, New York, 1991.

45 John Steinbeck'in *Gazap Üzümleri*'nde anlattığı Oklohoma'nın topraksız bırakılmış ve şehre göç etmek zorunda kalan yoksul insanları için kullanılan, Türkçedeki "kıro"ya benzer pejoratif anlamlı isim.

46 Dökmen, *a.g.e.*, s.114.

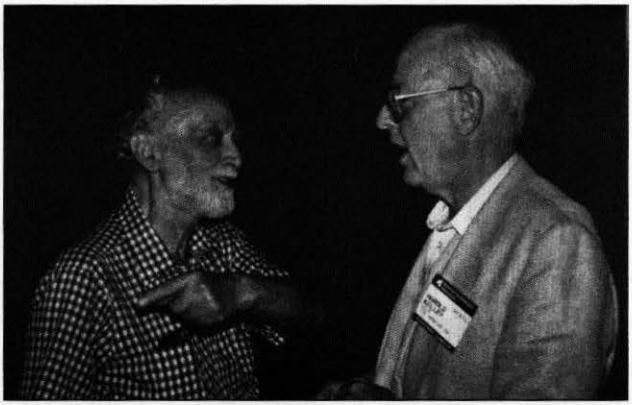

Muzaffer Şerif 1988'de Alaska'da hayatını kaybedene kadar bir daha Türkiye'ye dönmedi, Türkçe konuşmadı.

Kurtuluş Kayalı, *Türk Düşünce Dünyasında Yol İzleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

Muzafer Sherif, *The Robbers Cave Experiment: Intergroups Conflict and Cooperation*, Wesleyan University Press, Connecticut, 1988.

Nâzım Hikmet, *Kemal Tahir'e Mapusaneden Mektuplar*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2002.

Niyazi Berkes, Unutulan Yıllar, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997.

Robert Trotter, "Muzafer Sherif - A Life of Conflict and Goals", *Psychology Today*, Eylül 1988.

Sertan Batur-Ersin Aslıtürk, "Sosyal Psikolojinin Önemli İsmi: Muzaffer Şerif'in Türkiye Yılları", *Toplumsal Tarih*, Ağustos 2006, sayı: 152, s. 50-55.

Üstün Dökmen, *Yaşama Yerleşmek*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011.

Vedat Türkali, *Komünist*, Gendaş Yayınları, İstanbul, 2001, s. 75.

http://www.nihal-atsiz.com/yazi/sukru-saracogluna-1-atsizdan-mektuplar.html